

ارزیابی تهدیدات امنیت ملی در مناطق مرزی شمال ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۳/۲۳

تاریخ پذیرش مقاله: ۸۹/۴/۲۵

دکتر زهرا پیشگاهی فرد* (دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه تهران)
فریبرز احمدی دهکاء (دانشجوی دکترای تخصصی جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران)

چکیده

امنیت ملی مهم ترین عنصر پایداری یا تداوم حاکمیت و معرف پیشرفت چشم گیر در رابطه میان جامعه و سرزمین است. اقتدار حکومت به طور قابل لمسی در سراسر قلمروش امتداد یافته و هر تجاوزی به آن- اعم از خارجی یا داخلی - چالش در برابر امنیت ملی، صلح، نظم و در نهایت اقتدار حکومت است. مدیریت درست و منطقی امنیت در جامعه منوط به ایجاد نظم و ثبات درونی در کنار نظم سیاسی به همدلی و مشارکت مردمی و افزایش اعتماد به نهادهای اجتماعی، گروه‌های سیاسی، ساختار اداره کشور و جنبه‌های نرم افزاری امنیت عمومی مثل مشروعیت، هویت، مشارکت عمومی، اجماع نخبگان در مسائل سیاسی کشور، تحمل پذیری و قانون گرایی در شرایط فعلی جامعه حائز اهمیت است. حوزه‌ی جغرافیایی و عملکردی تهدیدات امنیت ملی در ایران متفاوت است. حفره‌های دولت مهم ترین تهدیدات کلان شهرهای ایران هستند و عواملی نظیر واگرایی عملکردی ناشی از مسائل قومی- مذهبی و مناطق محروم از توسعه بیشتر در مناطق مرزی مشهود است. در این مقاله، جهت ارزیابی دقیق‌تر امنیت ملی به مطالعه موردی در مناطق مرزی شمال کشور خواهد پرداخت که در این بررسی از مدل و روش ماتریس تحلیل بهره جسته شده و در آن زمینه‌های تهدیدات امنیت ملی نظیر حفره‌های دولت و تهدیدات خارجی در سه حوزه عملکردی محلی، منطقه- ای و ملی با عوامل متغیر زمان (جنگ و صلح) مورد تحلیل قرار گرفته است.

واژه های کلیدی

تهدیدات، امنیت ملی، حفره‌های دولت، حلقه‌های استراتژیک واردن، آسیب‌پذیری زیاد، آسیب‌پذیری محدود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* نویسنده رابط: sorour1334@yahoo.com

مقدمه

علی‌رغم افزایش اهمیت امنیت در جوامع، ابزار، شیوه‌ها و رویکردهای ایجاد و حفظ آن دستخوش تحول شده است. از این رو ازدغدغه‌های مشترک کشورهای همواره دولت‌ها را وادار به تهیه ساز و کارهای دفاعی می‌کند، بحث حفظ امنیت ملی و داشتن نگرانی از تهدید امنیت است. این تهدیدها می‌تواند منشاء داخلی و یا خارجی داشته باشد و می‌تواند در قالب‌های نظامی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ... شکل گیرد. جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از مهم ترین دغدغه‌های خود را تهدید امنیت می‌داند که هم از ناحیه مرزها و هم از درون کشور، امنیت را به چالش می‌کشد. طبیعتاً دولت ایران برای تأمین امنیت ساز و کارهایی را اندیشیده و در زمان اجرای نا امنی به پدافندی مناسب اقدام خواهد نمود، به عبارت دیگر دولت هر نوع تهدید را در هنگام عملیات خنثی نموده و امنیت شهروندان را تضمین می‌کند. با این حال همواره دولت با مجموعه‌ای گوناگون از عملیات تهدید مواجه است و لازم است دائماً با آنها به مقابله بپردازد. با این حال به نظر می‌رسد تهدید امنیت برای کشور ایران اعم از تهدید خارجی و یا تهدید داخلی در فضای جغرافیایی کشور وجود داشته و قلمروهای متعددی در داخل کشور ایران مورد تهدید قرار می‌گیرد، که شناسایی آن‌ها می‌تواند در تأمین امنیت پایدار موثر باشد. اینکه این قلمروها در کجاست و تا چه اندازه وسعت و عمق دارد، هم چنان مورد سؤال است. برای درک بهتر و تجزیه و تحلیل دقیق‌تر، مطالعه موردی از دقت بی شماری در ارزیابی برخوردار خواهد بود. بدین منظور در این پژوهش تهدیدات امنیت ملی در مناطق مرزی شمال کشور انتخاب شده است.

متد یا روش

این مقاله از نوع پژوهش‌های کاربردی و بر اساس نیاز موجود امنیت ملی ایران صورت گرفته است. از آنجا که تعیین و رتبه‌بندی قلمروهای تهدید امنیت ملی در ایران از اهداف اصلی پژوهش حاضر می‌باشد، بدین جهت روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی و تحلیلی است. در ارزیابی تهدیدات امنیت ملی تهدیداتی نظیر حفره‌های دولت و مراکز حساس و ثقل کشور، اقلیت‌های قومی، مذهبی و مناطق محروم از توسعه و کلان شهرها از روش ماتریس تحلیل برای تعیین قلمروهای تهدید امنیت ملی مناطق مرزی شمال ایران بهره گرفته شده است. بدین منظور سعی شده است آمارهای جرائم طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴ بررسی شده و در قالب نقشه موضوعی و با توجه به مدل‌های فوق ارزشیابی شده است.

۱- مبانی نظری ارزیابی تهدیدات امنیت ملی (روش ماتریس تحلیل)

این روش از چهار گزینه برای چارچوب‌بندی و تحلیل شدت تهدیدات در سطوح و ابعاد مختلف، پنج گزینه برای تخمین استراتژیک یا گرایش کلی یک بازیگر برای ایفای رفتار تهدیدآمیز و پنج گزینه جهت تعیین زمان هشدار استفاده می‌کند. این سه دسته گزینه‌های ماتریس تحلیل و ارزیابی تهدیدات را شکل می‌دهند. چهار متغیر شدت تهدید عبارتند از: تهدیدات فاجعه آمیز، تهدیدات حیاتی، تهدیدات ناچیز و تهدیدات بی اهمیت. در حالی که پنج متغیر احتمال تهدید شامل: وقوع مکرر، وقوع محتمل، وقوع موردی، وقوع اندک و وقوع بعید می‌گردد و در نهایت، پنج متغیر زمان هشدار به: زمان هشدار کم تر از یک دقیقه، زمان هشدار کم تر از یک ساعت، زمان هشدار یک روز تا یک هفته، زمان هشدار چند هفته تا چند ماه، زمان هشدار چند سال تقسیم می‌شود. این نوع تحلیل و ارزیابی تهدیدات با استفاده از سه معیار، توان بالقوه آسیب رسانی، هشدار استراتژیک انجام خواهد شد. بر این اساس عامل تهدید بدون توان آسیب رسانی، تهدید قلمداد نخواهد شد و در اصل توان آسیب رسانی، متغیر اولیه تهدید به شمار می‌رود. هشدار کلید اصلی کاهش توان بالقوه خطر است و بدون آن، مهار یا مقابله کم اثر خواهد بود. علاوه بر این احتمال ابزار دیگری برای اندازه‌گیری یا تخمین ضرورت یک عکس‌العمل است. تهدیداتی که توان آسیب رسانی یکسانی ندارند، اما زمان اختطار آنها کوتاه‌تر و احتمال وقوع‌شان بیش تر است، خطرناک‌تر بوده، نیازمند توجه و تخصیص منابع برای واکنش یا اقدام متقابل هستند.

(۱) توان بالقوه آسیب رسانی تهدید: مؤلفه‌های توان آسیب رسانی^۱ شامل معیارهای: عمق^۲، گستره^۳، آثار موجی^۴، زمان بازیابی^۵ است. در این چارچوب عمق شدت آسیب‌های وارده به آماج^۶ نیز معنا می‌شود. معیارهای اول و دوم واضح است که آسیب جدی می‌تواند در محلی کوچک وارد شود، مثل انفجار لوله گاز یا نفت و نیز می‌تواند کم اهمیت اما گستره‌ی جغرافیایی آن وسیع باشد. مانند این‌که در دریافت و ارسال امواج رادیو و تلویزیون اختلال ایجاد شود. (Stern, 1999: 177) آسیب جدی در گستره‌ی جغرافیایی وسیعی نیز می‌تواند وارد آید مانند حمله‌ی موشکی و هسته‌ای یا حمله‌ی میکروبی.

معیار سوم به نام آثار موجی بیانگر این وضعیت است که بسیاری از تهدیدات مانند بازی دومینو عمل می‌کنند. به طور نمونه حادثه‌ای که بتواند باعث بسته شدن یک فرودگاه بین‌المللی شود، می‌تواند در ترافیک هوایی کل کشور مورد نظر و به دنبال آن، ترافیک هوایی در بخش بزرگی از دنیا تأثیرگذار باشد. (عبداله خانی، ۱۳۸۶: ۲۳۶) معیار چهارم تحت عنوان زمان بازیابی یا بهبود، به اندازه‌گیری و سنجش میزان زمان لازم برای بازسازی خرابی‌های ناشی از تهدید بعد از وقوع آن می‌پردازد.

1 Damage Potential

2 Depth

3 Breadth

4 Ripple Effect

5 Recovering Time

6 Target

۲) هشدار استراتژیک: اخطار یا هشدار را به دو دسته استراتژیک و تاکتیکی می‌توان تقسیم نمود. هشدار استراتژیک بیانگر به وجود آمدن تهدیدی بالقوه است. بنابراین به منظور زیر نظر گرفتن موقعیت تهدید و همچنین طرح ریزی اقدامات متقابل در دراز مدت به کار گرفته می‌شود. هشدار تاکتیکی بیانگر برانگیختگی تهدید است. براین اساس زمان هشدار تاکتیکی زمانی است بین شناسایی برانگیختگی و شروع آسیب. جدول زیر ماتریس زمان هشدار و توان آسیب رسانی تهدید را نشان می‌دهد.

جدول ۱: ماتریس زمان هشدار و توان آسیب رسانی تهدید

ارزش	زمان بازبایی	گستره‌ی اثرات موجی	گستره‌ی آسیب ناشی از حمله	عمق آسیب ناشی از حمله	توان آسیب رسانی زمان هشدار
۱۰	ماه‌ها تا سال‌ها	ملی	ملی	مرگ یا نابودی هدف	کمتر از یک دقیقه
۷/۵	هفته‌ها	ملی	در حد یک ایالت	مرگ یا نابودی هدف	کمتر از یک ساعت
۵	روزها	در سطح شهر	در سطح شهرداری بزرگ	ایجاد مشکلات جدی کاربردی	یک روز تا یک هفته
۲/۵	ساعت‌ها	در سطح شهر	چند دسته شهر	ایجاد مشکلات جدی کاربردی	هفته‌ها تا ماه‌ها
۱	دقیقه‌ها	شرکت یا خانواده	یک ساختمان، یک فرد یا یک گروه	کمترین مشکلات کاربردی	سال‌ها

مأخذ: عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۳۳۹

در این‌جا نقش هشدار یا اخطار در واقع نقش خرید زمان به منظور جلوگیری از غافل‌گیری، آماده شدن برای مقابله، بسیج منابع و امکانات و طرح ریزی برای برخورد دقیق و منسجم است، به بیان دقیق‌تر، هشدار یا اخطار به موقع مقابله با تهدید را از وضعیت بحرانی خارج می‌نماید. برای مثال تهدیدات نرم از جمله تهدیداتی است که زمان زیادی را برای هشداردهی در اختیار قرار خواهد داد. اما هشداردهی حمله‌ی نظامی گسترده به مراتب کم‌تر از تهدیدات نرم است و زمان هشداردهی حمله‌ی موشکی نیز از دو مورد قبلی کمتر خواهد شد. بنابراین زمان هشداردهی و اخطار با توجه به نوع تهدید تغییر خواهد کرد. جدول ذیل ماتریس ارزیابی احتمال خطر را نشان می‌دهد:

جدول ۲: ماتریس ارزیابی احتمال خطر

سطح شدت احتمال رخ دادن	فاجعه آمیز	حیاتی	ناچیز	بی‌اهمیت
مکرر	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش
محتمل	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر خوشایند	احتمال خطر قابل پذیرش
موردی	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر خوشایند	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش بدون نیاز به بررسی
اندک	احتمال خطر ناخوشایند	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش بدون نیاز به بررسی
بعید	احتمال خطر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش	احتمال خطر قابل پذیرش بدون نیاز به بررسی

مأخذ: عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۲۴۰

به طور کلی احتمالات تهدیدات امنیت ملی با رویکرد محاسبه می‌شود که در جدول ذیل نشان داده شده است:

جدول ۳: رویکرد محاسبه‌ی احتمال تهدیدات

تهدیدات بین دولتی			معیارهای احتمال تخمین احتمال	ارزش
نوع سیستم عوامل درگیر در تهدید	رویکرد رسمی بازیگر تهدیدگر	سابقه‌ی منازعه		
دولت خودکامه	تغییر ایدئولوژیک تغییر بنیادین	مکرر- منازعه با تاریخ طولانی	احتمال خیلی زیاد	۱۰
دو دولت غیر دموکراتیک	کشورگشایی تغییر بنیادین	چند نمونه‌ی قبلی- سال‌ها تنش	احتمال ۵۰-۵۰	۷/۵ ۵
یک دموکراسی و یکی غیر دموکراتیک	تغییر دولت اصلاح ساختاری	نمونه‌های اندک قبلی	احتمال خیلی کم	۲/۵
یک دموکراسی پایدار و یک دولت انتقالی	تغییر سیاسی تغییر رفتار	یک نمونه‌ی قبلی		۱
دو دولت با دموکراسی پایدار	حفظ وضع موجود	بدون نمونه‌ی قبلی		

مأخذ: عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۲۴۱

۳) احتمال استراتژیک: احتمال استراتژیک از یک سو به معنای احتمال تحقق تهدید است، پس در این‌جا تهدید از جمله عواملی است که هنوز واقع نشده، اما احتمال وقوع آن می‌رود و مأموریت اصلی، تعیین میزان این احتمال است. ماتریس ارزیابی احتمال خطر بر محاسبه‌ی خطر تهدیدات شناسایی شده استوار است و بر دو محور: احتمال رخداد تهدید و سطح شدت تهدید متمرکز شده است. جدول ذیل با ذکر مثال احتمال استراتژیک تهدیدات را نشان می‌دهد:

جدول ۴: تعیین احتمال استراتژیک تهدیدات انتخاب شده

میانگین نهایی تهدید	احتمال استراتژیک تهدید			موضوع تهدید
	میانگین احتمال تهدید	نوع سیستم عوامل درگیر در تهدید	رویکرد رسمی بازیگر تهدیدگر	
۶	۴/۵	۷/۵	۵	جنگ آمریکا و عراق در سال ۱۹۹۱
۶	۲/۵	۲/۵	۲/۵	تأثیرات بلندمدت فروپاشی سیاسی - نظامی شوروی
۷/۱	۶/۶۷	۵	۷/۵	درگیری با کره شمالی

مأخذ: عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۲۴۸

بنابر آنچه تاکنون مورد بحث قرار گرفت به سهولت می‌توان دریافت که در زمان جنگ، بحران و صلح و با توجه به شدت، توان، زمان و نوع تهدید اثرگذاری‌شان متفاوت خواهد بود. اما به طور کلی تهدیدات سیاسی همواره در رأس تهدیدات و تهدیدات اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی و نظامی در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند اما تهدیدات زیست محیطی بسته به نوع و گستره‌ی جغرافیایی آن خواهد داشت.

الگوی مورد استفاده در ماتریس تحلیل ارزیابی تهدیدات امنیت ملی الگوی تحلیل چند کاربره چند صفتی است

$$V = \frac{V * 100}{N}$$

که بر اساس معادله زیر انجام خواهد گرفت. $Sv = \frac{V * 100}{N}$ و N جمع کل گزینه ارزش است. V مخفف ارزش، عدد صد ضریب محاسبه بر اساس ۱۰۰٪ و N جمع کل گزینه ارزش است.

۲- تهدیدات امنیت ملی در ایران

برای امنیت ابعاد مختلف در نظر گرفته شده که طیف آن با نیازهای انسان تناظر دارد. لکن ابعاد عمده امنیت را می توان شامل این موارد دانست: امنیت سیاسی، امنیت اقتصادی، امنیت اجتماعی، امنیت طبیعی، امنیت زیست محیطی، امنیت نظامی. (حافظنیا، ۱۳۷۸: ۸۱) « امنیت ملی، خط مشی عمومی در جهت تمامیت و بقاء دولت- ملت با استفاده از قدرت اقتصادی، نظامی و سیاسی و نیز اعمال دیپلماسی در زمان صلح و جنگ می باشد. (پیشگاهی فرد، ۱۳۸۶: ۶۵) مؤلفه های چهارگانه امنیت ملی که شامل حفظ جان مردم، حفظ تمامیت ارضی، حفظ سیستم اقتصادی و سیاسی و حفظ استقلال و حاکمیت کشور هستند. (موحدی نیا، ۱۳۸۸: ۲۹) بنابراین امنیت ملی نیز امروزه مفهومی چند بعدی و ترکیبی داشته که با حوزه های مختلف نظامی، طبیعی، اقتصادی فرهنگی، سیاسی، زیست محیطی، حقوقی و ... ارتباط پیدا می کند. بی تردید تهدید هر چیزی است که ثبات و امنیت ملی را دچار مخاطره نماید. تحلیل امنیت یا ناامنی در سطح سیستم بر اساس تهدید، اما در چارچوب منطق توازن قوا دنبال می گردد و تهدید عامل تعیین کننده ای در رفتار کشورهای مختلف در مسائل امنیتی است. (Walt, 1994: 20) از نظر دسته بندی تهدیدات امنیت ملی به دو صورت نرم و سخت تقسیم شده، اما از نظر ماهیت به تهدیدات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی (حفره های دولت^۱)، نظامی، زیست محیطی و طبیعی دسته بندی شده است. البته تهدیدات زیست محیطی جای بحث زیادی دارد و مهم ترین مسائل زیست محیطی دنیای امروز عبارتند از: آلودگی اتمی و گرم شدن کره زمین، تخریب لایه ازن، کاستی منابع آب شیرین، کاستی خاک و توسعه صحرا، آلودگی هوا و باران اسیدی، فصولات سمی، تخریب جنگل و تنوع زیستی. (Braden&Shelly, 2000: 104) تهدید امنیت ملی تحت تأثیر عوامل و شرایط مختلفی نظیر این موارد شکل می گیرد: احساس برتری و توانایی در به چالش کشیدن حریف، میزان اهمیت بازیگر یا بازیگران تهدید شده یا ارزش های مورد نظر تهدید کننده، ارزیابی قابلیت ها و توانایی واکنش تهدید شده در برابر تهدید کننده، موقعیت ژئوپلیتیک تهدید شونده در سیستم منطقه ای و جهانی و کیفیت شبکه ای ارتباط او با سایر عناصر سیستم، موقعیت جغرافیایی تهدید شده و انعکاس فضایی بازتاب های تهدید، حساسیت ملت های طرفین نسبت به یکدیگر، میزان ثبات و استحکام سیاسی تهدید شده و تهدیدگر در داخل کشور خود، ساختار سیاسی و کیفیت مدیریت، برنامه ریزی و سیاست گذاری و میزان هوشمندی و خرد رهبران سیاسی دولت تهدید شده و نظایر آن. (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۳۳۴) اما امنیت داخلی و خارجی قابل تفکیک نمی باشند و به نوعی بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند. مثلاً جناح بندی سیاسی داخلی در یک کشور، آن را در معرض نفوذ سیاسی خارجی قرار می دهد. در دولت های ضعیف، به طور کلی تهدید داخلی حکومت از نفوذ قدرتهای خارجی قابل تفکیک نمی باشد. لذا امنیت داخلی آن ها با عوامل و روابط خارجی ارتباط دارد. (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۲۸) با توجه به توضیحات بیان شده تهدیدات امنیت ملی ایران در دو بخش داخلی و خارجی قابل ارزیابی است.

الف) زمینه تهدیدات خارجی:

موقعیت ژئوپلیتیک کشور.

حساسیت ملت های طرفین نسبت به یکدیگر.

منابع و پتانسیل های بالقوه کشور.

ب) زمینه تهدیدات داخلی:

۱- حفره های دولت (حفره های اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی و سیاسی).

۲- اقلیت های قومی- مذهبی.

۳- مناطق محروم از توسعه.

۴- مراکز حساس و حیاتی آسیب پذیر.

۳- ارزیابی تهدیدات امنیت ملی در مناطق مرزی شمال کشور با روش ماتریس تحلیل

۳-۱) تهدیدات ژئوپلیتیک و منابع و حساسیت های حضور بازیگران منطقه ای و فرامنطقه ای:

معضلات موجود که همانا عوامل به تعویق انداختن دست یابی به رژیم حقوقی مناسب در دریای خزر است، می تواند عواملی نظیر؛ وجود منابع ناشناخته زیرستر، عدم اجماع در روش تعیین آب های داخلی، وضعیت جغرافیایی، و شکل و گستردگی خاص ساحل حاشیه دریای خزر، ایجاد امنیت کاذب برای کشورهای مجاور از سوی آمریکا و تشویق آن ها در عدم دستیابی به این مهم و زیاده طلبی برخی کشورها باشد که از جمله مهم ترین عوامل شناخته

^۱ هر پدیده ای که موجودیت حاکمیت را در فضا های جغرافیایی به چالش بکشد، «حفره های دولت» نامیده می شود. ابعاد حاکمیت در زمینه های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی- اجتماعی می باشد. (پیشگاهی فرد، احمدی دهکاء، ۱۳۸۶: ۲۲)

شده به تعویق انداختن دست‌یابی به یک رژیم حقوقی مناسب منطقه است. (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۷: ۱۷۴) منطقه‌ی خزر نمونه‌ی بارز چیره شدن منافع سیاسی بر منافع اقتصادی توسط صاحبان قدرت در جهان است. از این رو مسائل در ظاهر لاینحل دریای خزر باعث پیچیده شدن ژئوپلیتیک این منطقه شده است. گرچه منطقه خزر با مفهوم جغرافیایی کلمه، دربرگیرنده پنج کشور ساحلی دریای خزر است، ولی ژئوپلیتیک آن را نمی‌توان و نباید از منطقه‌ی وسیع آسیای مرکزی و قفقاز جدا ساخت. در واقع منطقه‌ی خزر حلقه‌ی اتصال میان پنج کشور آسیای مرکزی و سه کشور قفقاز است و نقش آفرینی کشورهای مثل ازبکستان و گرجستان در ژئوپلیتیک منطقه‌ی خزر نمی‌توان غافل شد. در این منطقه‌ی وسیع ژئوپلیتیک که از شرق به مرزهای چین و از غرب به دریای سیاه متصل می‌گردد، روسیه و ایران که در مقایسه با کشورهای تازه استقلال یافته از سابقه‌ی بسیار طولانی حاکمیت برخوردارند، دو قدرت منطقه‌ای محسوب می‌شوند و به همین دلیل نقش آفرینی آنها در حل مسائل منطقه و دیدگاه‌های مستقلی که نسبت به مداخله قدرت-های برون منطقه‌ای دارند حائز اهمیت است. پس از تحولات ژئوپلیتیک این منطقه و افزایش بازیگران مسائل ذیل در این منطقه اهمیت ویژه‌ای یافت:

- تمرکز توجه جهانی و نفوذ منطقه‌ای
- ظهور رقابت‌های منطقه‌ای
- مسیرهای صدور نفت و گاز
- ایهام حقوقی دریای خزر
- مسایل زیست محیطی و ژئواکولوژیک
- مسأله نظامی شدن دریای خزر

دریای خزر، بزرگترین دریاچه‌ی جهان، نقطه‌ی تلاقی آسیای مرکزی، دشت‌های جنوبی روسیه، قفقاز و ایران حوضه‌ای محصور در خشکی و در حال حاضر تبدیل به دیای تعارض و تقابل قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای است که به عنوان یک پدیده‌ی ژئوپلیتیک استثنایی، زائیده سیاست‌های استعماری امپراطوری روسیه که منطقه‌ی حائل بین سه ناحیه‌ی کاملاً مجزا را پدید آورده است. رژیم حقوقی دریای خزر: تاریخچه‌ی نظام حقوقی دریای خزر با عقد معاهده‌ی ترکمن چای در فوریه ۱۸۲۸ آغاز می‌شود. در این قرارداد کشتی‌های تجاری ایران و روسیه از نظر استفاده از مسیرهای دریایی دارای حقوق برابر بودند، ولی در مورد کشتی‌های جنگی تنها دولت روسیه حق استفاده از دریای خزر را داشت. بر اساس فصل هشتم عهدنامه‌ی ترکمن چای که در فصل پنجم عهدنامه‌ی گلستان نیز به طور تقریبی با همین مفاهیم مندرج آمده است. در قرارداد ۱۹۲۱د ۱۹۲۸ آمده است: « دولت اتحاد جماهیر شوروی از جزیره‌ی آشوراده و سایر جزایری که در سواحل استرآباد واقع هستند صرف نظر می‌نماید. » فصل هشتم عهدنامه ترکمن چای مبنی بر ممنوعیت کشتیرانی ایران در دریای خزر نیز لغو می‌شود. در فصل یازدهم این قرارداد آمده است: « نظر به اینکه مطابق اصول بیان شده منعقد ۱۰ فوریه ۱۸۲۸ مابین ایران و روسیه در ترکمن چای و نیز فصل هشت آن که حق داشتن بحریه را در بحر خزر از ایران سلب نموده بود از درجه اعتبار ساقط است لهذا طرفین متعاهدین رضایت می‌دهند که از زمان انعقاد این معاهده هر دو بالسویه حق کشتیرانی را در زیر بیرق‌های خود در بحر خزر داشته باشند.» با امضاء موافقت نامه ۱۹۶۴ بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی در مورد محدوده‌ی منطقه پرواز، خط مستقیم بندر حسینقلی- آستارا به عنوان مرز فضایی میان دو کشور تعیین شد، ولی در عمل به عنوان خط مرزی میان دو کشور در دریای خزر تلقی شد. (پیشگاهی فرد، ۱۳۸۴: ۸۳ تا ۱۰۶) رژیم حقوقی دریای خزر را می‌توان در سه بخش مورد ارزیابی قرار داد:

۱- سطح آب

۲- بستر

۳- منابع زیر بستر

معضلات موجود که همانا عوامل به تعویق انداختن دست‌یابی به رژیم حقوقی مناسب در دریای خزر است، می‌تواند عواملی نظیر؛ وجود منابع ناشناخته‌ی زیربستر، عدم اجماع در روش تعیین آب‌های داخلی، وضعیت جغرافیایی، و شکل و گستردگی خاص ساحل حاشیه‌ی دریای خزر، ایجاد امنیت کاذب برای کشورهای مجاور از سوی آمریکا و تشویق آنها در عدم دست‌یابی به این مهم و زیاده‌طلبی برخی کشورها باشد که از جمله مهم‌ترین عوامل شناخته شده‌ی به تعویق انداختن دست‌یابی به یک رژیم حقوقی مناسب منطقه است. (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۷: ۱۷۴) منطقه‌ی خزر نمونه‌ی بارز چیره شدن منافع سیاسی بر منافع اقتصادی توسط صاحبان قدرت در جهان است.

فروپاشی اتحاد شوروی موجب گردید استراتژی نظامی به بن بست حیات خود نزدیک و محور جدیدی تحت عنوان «ژئواکونومیک» مطرح شود، از این پس قدرت‌های بزرگ جهان سیاست‌های فرا منطقه‌ای قدرت را بر پایه‌ی ژئواکونومی برنامه‌ریزی نمودند از لحاظ لغوی ژئواکونومی به معنای «یکی از طرق دست‌یابی به کاربرد بالاترین مهارت‌ها در بخش اقتصادی است» (عزت‌ی، ۱۳۸۰، ۱۰۷) به تعبیری دیگر ورود موضوع اقتصاد به صحنه‌ی جهانی است و رابطه‌ی میان قدرت و فضا را بررسی می‌کند. دریای خزر دارای ۱۶ تا ۳۲ میلیارد بشکه ذخیره‌ی نفتی ثابت شده است و ذخایر احتمالی نفت این حوزه به ۱۶۳ میلیارد بشکه دیگر برآورد می‌شود که این مقدار از ذخایر نفتی قریب یک چهارم مجموع ذخایر اثبات شده در خاورمیانه است. ذخایر گازی احتمالی این منطقه در صورت اثبات به ۳۲۸۰ تریلیون متر مکعب دیگر خواهد رسید.^۱ (صفوی، ۱۳۷۷، ۴۸)

^۱ ذخایر اثبات شده‌ی گاز طبیعی ایران ۱۱ تریلیون پای مکعب (حدود ۳۰۰ میلیارد متر مکعب برآورد شده است.)

در حالی که کشورهای ساحلی دریای خزر، ذخایر این دریا را ابزاری جهت حل و فصل مشکلات اقتصادی خود می‌دانند، ولی اغلب کشورهای وارد کننده نفت، نفت خزر را به عنوان یک منبع اضافه نفت خام در آینده تلقی می‌کنند و بهره‌برداری از آنرا برای آینده در نظر دارند. دریای خزر منطقه‌ای بسیار پیچیده و مهمی است که هر یک از بازیگران داخلی، منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای منافع خود را در آن دنبال می‌کنند و تعقیب منافع متفاوت و در مواردی متضاد، باعث تنش‌ها و یارگیری‌هایی در آن شده است. به نظر می‌رسد تلاش اروپا برای تأثیرگذاری در منطقه، دریافت سهم مناسبی از نفت خزر و کسب قدرت در برابر ایالات متحده و خروج از انحصار تحمیلی آمریکا بر نفت جهانی می‌باشد. ایالات متحده نیز به دنبال به دست آوردن منافع اقتصادی، جذب کشورهای منطقه، تضعیف روسیه و ایران و دست یابی به منافع انرژی خزر می‌باشد. مجموع این مؤلفه‌ها باعث شکل‌گیری دو استراتژی و روند در منطقه شده است:

(۱) استراتژی افقی یا شرقی- غربی که مورد علاقه ایالات متحده، ترکیه، رژیم صهیونیستی، گرجستان و آذربایجان است. ورود ناتو به منطقه و خروج منابع استخراج شده نفت و گاز از منطقه از این مسیر خواست کشورهای پیش گفته است.

(۲) استراتژی شمالی- جنوبی که مورد علاقه روسیه، ارمنستان و ایران است. گرجستان حلقه‌ی مفقوده‌ی این روند است که روس‌ها با اقدامات گسترده‌ای طی ماه‌های اخیر در جهت همراه نمودن گرجستان و ایجاد پیوستگی جغرافیایی در این روند تلاش نموده‌اند.

این دو استراتژی در تقابل با یکدیگر هستند و مشارکت کنندگان در هر یک از این دو استراتژی اقداماتی را در جهت منافع خود دنبال می‌نمایند. (افشردی، ۱۳۸۱: ۲۸۱) در این میان ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی خود، یعنی قرار گرفتن در فاصله دو کانون بیضی استراتژیک جهان که در آن بیش از ۷۰ درصد اثبات شده و بیش از ۴۰ درصد ذخایر گاز طبیعی جهان متمرکز است دارای یک ویژگی استراتژیک خاص است و نمی‌توان از ایفای نقش طبیعی این کشور در انتقال منابع انرژی منطقه‌ی خزر به بازارهای جهانی برای همیشه جلوگیری کرد. (میرحیدر، ۱۳۸۰: ۱۶۹)

۳-۲) حفره‌های دولت:

اما مسأله‌ای که در تهدیدات داخلی اهمیت زیادی برای امنیت ملی داشته حفره‌های دولت است و آمار جرائم سازمان یافته حاکی از آسیب‌پذیری حاکمیت در مقابل این پدیده دارد. جداول زیر آمار حفره‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی دولت را به تفکیک استان در این منطقه بیان می‌دارد.

جدول ۵: حفره‌های دولت در مناطق مرزی شمال کشور بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴

استان	حفره- های سیاسی	حفره- های اقتصادی	حفره‌های فرهنگی- اجتماعی	مجموع	عمق آسیب پذیری
آذربایجان شرقی	۷۰۲	۴۹۵۳۲	۳۰۶۹	۵۳۲۹۳	نسبتاً کم عمق
آذربایجان غربی	۴۰۶	۱۱۵۸۷۵	۶۴۸۱	۱۲۳۷۶۲	نسبتاً عمیق
اردبیل	۱۴۸	۱۸۴۳۰	۱۶۷۰	۲۰۲۴۸	کم عمق
گیلان	۳۰۹۰	۴۴۱۲۰	۲۱۶۰	۴۹۳۷۰	کم عمق
مازندران	۵۰۹۳	۲۲۳۸۳	۳۵۰۲	۳۰۹۷۸	کم عمق
گلستان	۱۴۵	۶۶۵۶	۱۱۵۰	۷۹۵۱	کم عمق
خراسان	۲۸۸۴	۱۳۱۵۵۱	۵۶۱۳	۱۴۰۰۴۸	نسبتاً عمیق

مأخذ: رضایی، ۱۳۸۵: ۸۹

بنابراین استان‌های آذربایجان غربی و خراسان دارای حفره‌هایی نسبتاً عمیق هستند و استان آذربایجان شرقی دارای حفره‌هایی نسبتاً کم عمق و سایر استان‌ها حفره‌هایی عمق کمی دارند. نقشه زیر این وضعیت را به خوبی در استان‌های مرزی شمال کشور نشان می‌دهد.

نقشه ۱: حفره‌های دولت در شمال کشور

۲-۲) اقلیت‌های قومی- مذهبی:

الف) ترکمن‌ها گروهی از نژاد زردپوستان آسیای میانه هستند که احتمالاً در مغولستان سکونت داشته و به تدریج به طرف غرب منطقه و ترکمنستان آمدند. ترکمن‌ها زبان خود را ترکمن‌چه، ترکمن‌دیل یا ترکمنی می‌نامند. زبان شناسان این زبان را از گروه زبان‌های اغوز یا شاخه‌ی جنوب غربی زبان ترکی شناخته و قرابت زبان شناختی آن را با ترکی آذربایجان و ترکیه بیش از قرابت آن با زبان ترکی سایر ملت‌های آسیای مرکزی مانند ازبک، قرقیز و قزاق دانسته‌اند. نه تنها ترکمن‌های ایران، بلکه تمامی ترکمن‌های ساکن در آسیای مرکزی، مسلمان اهل سنت و حنفی مذهب‌اند. ترکمن‌ها در قرن دهم میلادی و به دنبال گسترش فتوحات مسلمانان در آسیای مرکزی به اسلام گرویدند حتی در مورد پیدایش کلمه ترکمن گفته شده که این واژه به دنبال مسلمان شدن آنها در اواخر قرن دهم ظاهر شده است. نقل شده ترکمن‌ها تا قرن دهم و یازدهم میلادی به نام اوغوز معروف بودند، اما پس از پذیرش اسلام، اوغوزهای مسلمان توسط اوغوزهای غیر مسلمان، ترکمن نامیده شدند. ترکمن‌های ایران به دو دسته بزرگ و یک دسته کوچک که آن‌ها را سه ایل نامیده‌اند، تقسیم می‌گردند که عبارتند از:

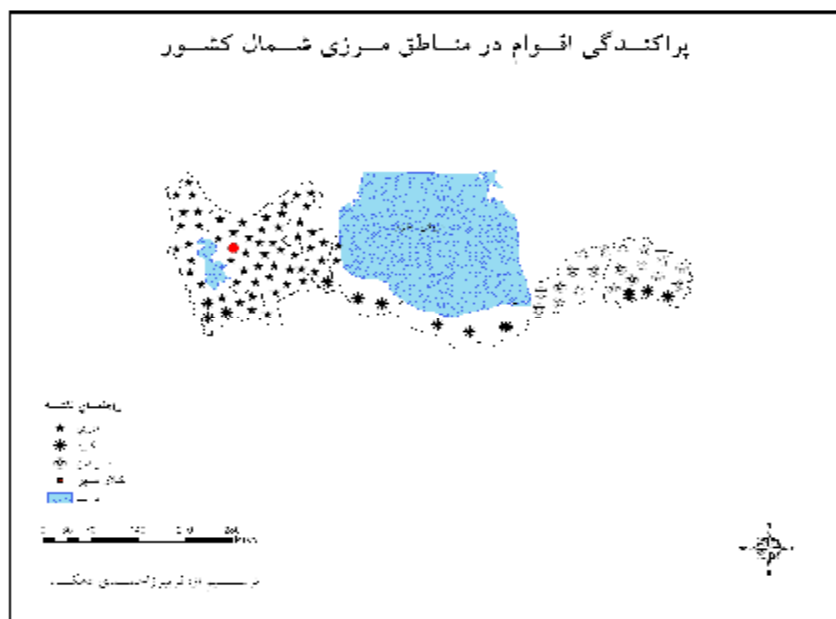
۱- ایل یموت: یموت‌ها بزرگ‌ترین رده از ترکمن‌های ایران به شمار می‌روند که خود به دو دسته آتابای و جعفریای تقسیم می‌گردند. سکونتگاه یموت‌ها از شرق دریای خزر آغاز شده و تا گنبدکاووس و شمال مراوه تپه ادامه می‌یابد.
 ۲- ایل گوکلان: گوکلان‌ها بیش تر در نواحی کوهستانی گرگان از گنبدکاووس تا مناطقی از بجنورد در مرزهای شمالی پراکنده‌اند و قلمرو آن‌ها پرآب و حاصل خیز است به همین دلیل این منطقه را گوکلان یعنی سرزمین سبز می‌نامند.

۳- ایل تکه: تعداد کمی از تکه‌ها در ایران امروزی سکونت دارند، قلمرو و تجمع آن‌ها در اطراف جرگلان است که محدوده آن تا مرز ترکمنستان ادامه می‌یابند.
 به طور کلی ترکمن‌های ایران از لحاظ تقسیمات کشوری بیش تر در استان‌های گلستان و خراسان شمالی پراکنده هستند.

ب) آذری‌ها: انتساب نژاد ترک به مردم آذربایجان کاملاً بی معنی و فاقد دلایل و اسناد تاریخی است. زبان امروزی آذربایجانی‌ها، یکی از لهجه‌های زبان ترکی اوغوز (ترکی غربی) است که در قرون اخیر وارد این خطه از میهن شده است. با توجه به نظریات پژوهشگران معاصر می‌توان اذعان داشت که زادگاه زرتشت در شهر شیز در حوالی دریایچه ارومیه بوده که در کتاب‌های پهلوی آب این دریایچه مقدس شهرده شده است. بعد از ظهور اسلام، مردم این منطقه با قبول دین مبین اسلام به مذهب شیعه روی آوردند. در حال حاضر آذری‌ها در سراسر ایران پراکنده شده‌اند و با دیگر ایرانیان چنان در هم آمیخته‌اند که ترسیم مرز دقیق جغرافیایی میان آنان و دیگر اقوام بسیار مشکل شده است. استان‌های اردبیل، آذربایجان شرقی و غربی استان‌های عمده آذری نشین هستند که البته در استان آذربایجان غربی علاوه بر آذری‌ها، اقوام دیگر مانند کردها، آسوریان و ارمنیان در مناطق غرب و جنوب آن سکونت دارند.

ج) کردها: حوزه نفوذ کردها در ایران علاوه بر مناطق کردنشین که در ادامه مفصل به مسائل قومی- مذهبی‌شان پرداخته می‌شود، در مناطق شمال شرقی در استان‌های خراسان شمالی و گلستان، شمال دامنه‌های البرز واقع در

استان‌های مازندران، گیلان و مناطقی از استان اردبیل پراکندگی دارند. در نقشه ذیل تا حدودی پراکندگی آنها در مناطق شمالی کشور نشان داده شده است.

نقشه ۲: پراکندگی اقوام در مناطق شمالی کشور

همواره در طول تاریخ اقلیت‌های قومی- مذهبی به عنوان ابزار و اهرم فشاری برای بازیگران منطقه ای و کشورهای هم جوار مطرح بوده‌اند، اما اگر بتوان برنامه صحیح و مشخصی را برای اقلیت‌های قومی و مذهبی تدوین نمود، این ابزار به عنوان فرصت‌های بدیع در اختیار آن کشور خواهند بود.

۳-۴) مناطق محروم از توسعه:

طبق برآوردها در این منطقه ناحیه‌ای محروم از توسعه وجود ندارد، اما این بدان معنا نخواهد بود که در این منطقه نابرابری ناحیه‌ای وجود ندارد.

۳-۵) مراکز ثقل و حساس کشور:

مراکز ثقل و حساس شامل ۵ حلقه رهبري ملی، محصولات و تولیدات کلیدی، سیستم حمل و نقل و مواصلاتی، اراده ملی و نیروهای نظامی هستند که درجه‌ای اهمیت آنها از حلقه اول به بعد کاسته می‌شود.

جدول ۶: مراکز ثقل و حساس در مناطق مرکزی کشور

استان	حلقه اول (۵)	حلقه دوم (۴)	حلقه سوم (۳)	حلقه چهارم (۲)	حلقه پنجم (۱)	درجه‌ای اهمیت
آذربایجان شرقی	-	-	✓	✓	✓	۶- مهم
آذربایجان غربی	-	-	✓	-	✓	۴- عادی
اردبیل	-	-	-	-	✓	۱- عادی
گیلان	-	-	✓	-	✓	۴- عادی
مازندران	-	-	✓	-	✓	۴- عادی
گلستان	-	-	✓	-	✓	۴- عادی
خراسان شمالی	-	-	-	-	✓	۱- عادی

مأخذ: بولتن داخلی قرارگاه خاتم انبیاء

در میان استان‌های شمالی کشور تنها استان آذربایجان شرقی در زمره مناطق مهم قرار می‌گیرد و بقیه استان‌ها اهمیت کمتری از نظر مراکز ثقل و حساس کشور دارند.

۶-۳) توان آسیب‌رسانی تهدیدات ژئوپلیتیک و منابع و حساسیت‌های حضور بازیگران منطقه ای و فرامنطقه‌ای:

جدول ۷: معیارهای توان آسیب‌رسانی و زمان هشدار

ردیف	تهدیدات	عمق	گستره	آثار موجی	زمان بازیابی	توضیحات
۱	تهدیدات زیست محیطی در دریای خزر	متوسط (۱/۵)	آسیب مرکزی و قفقاز (۲/۵)	دارد (۲/۵)	سالها (۲/۵)	۹
۲	حضور بازیگران فرامنطقه‌ای	شدید (۲/۵)	آسیب مرکزی و قفقاز (۲/۵)	ندارد (-)	سالها (۲/۵)	۷/۵

مأخذ: احمدی دهکاء، ۱۳۸۹

جدول ۸: توان آسیب‌رسانی و زمان هشدار حفره‌های دولت در مناطق مرزی شمال کشور بین سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴

حفره‌های دولت	عمق	گستره	آثار موجی	زمان بازیابی	توضیحات
آذربایجان شرقی	نسبتاً کم عمق (۱/۵)	محلی (۱)	ندارد (-)	ماهها (۱/۵)	(۴)
آذربایجان غربی	نسبتاً عمیق (۲/۵)	منطقه‌ای (۲/۵)	دارد (۲/۵)	ماهها (۱/۵)	(۹)
اردبیل	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	هفته‌ها (۱)	(۲)
گیلان	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	هفته‌ها (۱)	(۳)
مازندران	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	هفته‌ها (۱)	(۳)
گلستان	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	هفته‌ها (۱)	(۳)
خراسان	نسبتاً عمیق (۲/۵)	منطقه‌ای (۲/۵)	دارد (۲/۵)	ماهها (۱/۵)	(۹)

مأخذ: رضایی: ۱۳۸۵

گروه‌ها و اقلیت‌های قومی- مذهبی و پراکندگی آنها در خارج از کشور نیز می‌تواند در تهدیدات بسیار نقش آفرین باشد. میزان پراکندگی اقلیت‌های در استان‌های مختلف متفاوت است.

جدول ۹: توان آسیب‌رسانی و زمان هشدار اقلیت‌های قومی- مذهبی

حفره‌های دولت	عمق	گستره	آثار موجی	زمان بازیابی	توضیحات
آذربایجان شرقی	متوسط (۱/۵)	فراملی (۲/۵)	دارد (۲/۵)	ماهها (۱/۵)	(۸)
آذربایجان غربی	متوسط (۱/۵)	فراملی (۲/۵)	دارد (۲/۵)	ماهها (۱/۵)	(۸)
اردبیل	متوسط (۱/۵)	فراملی (۲/۵)	دارد (۲/۵)	ماهها (۱/۵)	(۸)

گیلان	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	روزها (۱)	(۳)
مازندران	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	روزها (۱)	(۳)
گلستان	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	روزها (۱)	(۳)
خراسان	کم عمق (۱)	محلی (۱)	ندارد (-)	روزها (۱)	(۳)

مأخذ: بولتن داخلی سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۶

جدول ۱۰: توان آسیب رسانی و زمان هشدار ناشی از تمرکز مراکز ثقل و حساس در مناطق مرزی شمال کشور

استان	عمق	گستره	آثار موجی	زمان بازیابی	توضیحات
آذربایجان شرقی	نسبتاً عمیق ۲/۵	منطقه‌ای ۲/۵	دارد ۲/۵	ماه‌ها ۱/۵	۹
آذربایجان غربی	نسبتاً عمیق ۲/۵	منطقه‌ای ۲/۵	دارد ۲/۵	ماه‌ها ۱/۵	۹
اردبیل	کم عمق ۱	محلی ۱	ندارد -	هفته‌ها ۱	۳
گیلان	کم عمق ۱	محلی ۱	ندارد -	هفته‌ها ۱	۳
مازندران	کم عمق ۱	محلی ۱	ندارد -	هفته‌ها ۱	۳
گلستان	کم عمق ۱	محلی ۱	ندارد -	هفته‌ها ۱	۳

۳-۷) احتمال استراتژیک تهدیدات امنیت ملی:

جدول ۱۱: احتمال استراتژیک

ارزش	تخمین احتمال	نوع سیستم عوامل درگیر در تهدید	رویکرد رسمی بازیگر تهدیدگر	سابقه منازعه	نوع تهدیدات
۸	موردی ۱	دول خودکامه ۲/۵	حفظ وضع موجود ۲/۵	چند نمونه قبلی ۲	تهدیدات زیست محیطی در دریای خزر
۱۰	مکرر ۲/۵	دول خودکامه ۲/۵	تغییر سیاسی ۲/۵	سابقه تنش ۲/۵	بازیگران فرامنطقه‌ای

مأخذ: احمدی دهکاء، ۱۳۸۹

جدول ۱۲: احتمال رخ دادن

نوع تهدیدات	سطح شدت احتمال رخ دادن	فاجعه آمیز	حیاتی	ناچیز	بی اهمیت
تهدیدات زیست محیطی در دریای خزر	موردی	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	-	-

بازیگران فرامنطقه‌ای	مکرر	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	احتمال خطر غیر قابل پذیرش	-	-
-------------------------	------	---------------------------------	---------------------------------	---	---

مأخذ: احمدی دهکاء، ۱۳۸۹

جدول ۱۳: احتمال استراتژیک حفره‌های دولت در مناطق مرزی شمال کشور بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴

حفره‌های دولت	سابقه	رویکرد رسمی بازیگر تهدید گر	نوع سیستم عوامل درگیر در تهدید	تخمین احتمال	ارزش
آذربایجان شرقی	نمونه اندک ۱/۵	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	محتمل ۲	۸/۵
آذربایجان غربی	چند نمونه قبلی ۲	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	محتمل ۲	(۹)
اردبیل	نمونه اندک ۱/۵	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	اندک ۱	۷/۵
گیلان	یک نمونه ۱	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	اندک ۱	۷
مازندران	یک نمونه ۱	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	اندک ۱/۵	۷/۵
گلستان	یک نمونه ۱	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	اندک ۱	۷
خراسان	چند نمونه قبلی ۲	تغییر بنیادین ۲/۵	خودکامگی ۲/۵	محتمل ۲	۹

جدول ۱۴: احتمال رخ دادن تهدیدات اقلیت‌های قومی- مذهبی

اقلیت‌های	سابقه	رویکرد رسمی	نوع سیستم	تخمین	ارزش
-----------	-------	-------------	-----------	-------	------

قومی- مذهبی	تاریخ طولانی	بازیگر تهدید گر	عوامل درگیر در تهدید	احتمال
آذربایجان شرقی	۲/۵	تغییر بنیادین	خودکامگی	مکرر ۲ ۹/۵
آذربایجان غربی	۲/۵	تغییر بنیادین	خودکامگی	مکرر ۲ ۹/۵
اردبیل	۲/۵	تغییر بنیادین	خودکامگی	مکرر ۲ ۹/۵
گیلان	بدون نمونه قبلی	تغییر رفتار	حالت انتقالی	بعید ۱ ۳
مازندران	بدون نمونه قبلی	تغییر رفتار	حالت انتقالی	بعید ۱ ۳
گلستان	بدون نمونه قبلی	تغییر رفتار	حالت انتقالی	بعید ۱ ۳
خراسان	بدون نمونه قبلی	تغییر رفتار	حالت انتقالی	بعید ۱ ۳

ماخذ: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح

جدول ۱۵: احتمال رخ دادن تهدیدات ناشی از تمرکز مراکز ثقل و حساس در مناطق مرزی شمال کشور

استان	سابقه	رویکرد رسمی بازیگر تهدید گر	نوع سیستم عوامل درگیر در تهدید	تخمین احتمال	ارزش
آذربایجان شرقی	بدون نمونه	تغییر سیاسی	خودکامگی	موردی ۱/۵	۶
آذربایجان غربی	بدون نمونه	تغییر سیاسی	خودکامگی	موردی ۱/۵	۶
اردبیل	بدون نمونه	تغییر	خودکامگی	بعید	۵/۵

	۱	۲/۵	سیاسی ۲	-	
گیلان	بعید ۱	خودکامگی ۲/۵	تغییر سیاسی ۲/۵	بدون نمونه -	۵/۵
مازندران	بعید ۱	خودکامگی ۲/۵	تغییر سیاسی ۲	بدون نمونه -	۵/۵
گلستان	بعید ۱	خودکامگی ۲/۵	تغییر سیاسی ۲	بدون نمونه -	۵/۵
خراسان شمالی	بعید ۱	خودکامگی ۲/۵	تغییر سیاسی ۲	بدون نمونه -	۵/۵
دریای خزر	اندک ۱	خودکامگی ۲/۵	تغییر بنیادین ۲/۵	نمونه اندک ۱	۷

مأخذ: بولتن داخلی قرارگاه خاتم الانبیاء
۴) استاندارد کردن ارزش ماتریس تحلیل با استفاده از الگوی تحلیل چند کاربره چند صفتی استاندارد کردن ارزشها بر اساس معادله زیر انجام خواهد گرفت:

$$Sv = \frac{V * 100}{N}$$

V ارزش^۱، عدد صد ضرب محاسبه بر اساس ۱۰۰% و N جمع کل گزینه ارزش است.
جدول زیر تمامی تهدیدات امنیت ملی را بر اساس توان آسیب رسانی، زمان هشدار و احتمال استراتژیک نشان می‌دهد:
تهدیدات ژئوپلیتیکی و حساسیت و نقش بازیگران فرامنطقه‌ای به طور کلی در جدول زیر نشان داده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

¹ Value

جدول ۱۶: استاندارد سازی تهدیدات امنیت ملی در مناطق مرزی شمال کشور

تهدیدات	توان آسیب رسانی	زمان هشدار	احتمال استراتژیک	جمع کل
حفره‌های دولت	۱۶/۰۲	۱۶/۰۲	۲۶/۱۴	۵۸/۱۸
مراکز ثقل و حساس	۱۹/۸	۱۹/۸	۱۸/۶۲	۵۸/۲۲
اقلیت‌های قومی، مذهبی	۱۶/۹۷	۱۶/۹۷	۱۹/۰۹	۵۳/۰۳
تهدیدات زیست محیطی	۲۹/۷	۲۹/۷	۲۶/۴	۸۵/۸
تهدیدات بازیگران فرا منطقه‌ای	۲۴/۷۵	۲۴/۷۵	۳۳	۸۲/۵
جمع کل	۱۰۷/۲۴	۱۰۷/۲۴	۱۲۲/۲۵	۳۳۷/۷۳

مأخذ: احمدی دهکاء ۱۳۸۹

بر اساس این فرآیند هر کدام از تهدیدات حفره‌دولت به طور مجزا در این فرمول قرار می‌گیرد.

$$\frac{58 / 18 \times 100}{338} = 17/2$$

میزان ارزش تهدیدات حفره‌ای در مناطق مرزی شمال کشور ۱۷/۲ برآورد می‌شود. در ادامه‌ی این فرآیند هر کدام از تهدیدات اقلیت‌های قومی- مذهبی به طور مجزا در این فرمول قرار می‌گیرد.

$$\frac{53 / 03 \times 100}{338} = 15/7$$

میزان ارزش تهدیدات قومیتی در مناطق مرزی شمال کشور ۱۵/۷ برآورد می‌شود. در ادامه‌ی این فرآیند هر کدام از تهدیدات ناشی از تمرکز مراکز ثقل و حساس به طور مجزا در این فرمول قرار می‌گیرد.

$$\frac{58 / 22 \times 100}{338} = 17/2$$

میزان ارزش تهدیدات ناشی از تمرکز مراکز ثقل و حساس در مناطق مرزی شمال کشور ۱۷/۲ برآورد می‌شود. در ادامه‌ی این فرآیند هر کدام از تهدیدات زیست محیطی به طور مجزا در این فرمول قرار می‌گیرد.

$$\frac{85 / 8 \times 100}{329} = 26/1$$

میزان ارزش تهدیدات زیست محیطی در مناطق مرزی شمال کشور ۲۶/۱ برآورد می‌شود. در ادامه‌ی این فرآیند هر کدام از تهدیدات ناشی از بازیگران فرامنطقه‌ای به طور مجزا در این فرمول قرار می‌گیرد.

$$\frac{82 / 5 \times 100}{329} = 25/07$$

میزان ارزش تهدیدات ناشی از بازیگران فرامنطقه‌ای در مناطق مرزی شمال کشور ۲۵/۰۷ برآورد می‌شود.

با توجه به محاسبات فوق ارزش تهدیدات و الویت آنها در مناطق مرزی شمالی کشور نشان داده شده است.

جدول ۱۷ : اولویت بندی تهدیدات امنیت ملی در مناطق مرزی شمال کشور

الویت تهدیدات	نوع تهدیدات	درجه تهدیدات
اول	تهدیدات زیست محیطی	۳۶/۱
دوم	تهدیدات بازیگران فرا منطقه-ای	۲۵/۰۷
سوم	حفره‌های دولت	۱۷/۲۱
چهارم	مراکز ثقل و حساس	۱۷/۲
پنجم	اقلیت‌های قومی، مذهبی	۱۵/۷

مأخذ: احمدی دهکاء ۱۳۸۹

بر این اساس جدول فوق زمینه‌های تهدیدات خارجی از اهمیت بیش تری نسبت به تهدیدات داخلی برخوردار است.

۵- نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

در زمان صلح که کشورها در آرامش به سر می‌برند، تهدیدات سخت نبوده و از تهدیدات نرم بیش تر بهره جسته می‌شود. عامل متغیر این معادله (زمان جنگ و صلح) در شدت و توان تهدیدات اثرگذار می‌باشد و در اولویت بندی آن تأثیری نخواهد داشت و نوع تهدیدات سیاسی در زمان صلح تکیه بر تهدیدات نرم دارد. اگر تلفیقی از تهدیدات امنیت ملی انجام پذیرد قلمروهای تهدید امنیت ملی در مناطق مرزی شمال کشور مشخص می‌شود. در جدول زیر این تلفیق صورت پذیرفته است:

جدول ۱۸ : انطباق شاخص‌های تهدید و میزان تهدیدکنندگی امنیت ملی در ایران به تفکیک استان

ردیف	نام استان	حلقه واردن	حفره‌های دولت	مناطق محروم از توسعه	اقلیت‌های قومی-مذهبی	کلان شهر	میزان تهدید
۱	آذربایجان شرقی	حیاتی	نسبتاً کم عمق	-	✓	-	آسیب‌پذیری بسیار زیاد
۲	آذربایجان غربی	-	نسبتاً عمیق	-	✓	-	آسیب‌پذیری زیاد
۳	اردبیل	-	کم عمق	-	✓	-	آسیب‌پذیری محدود
۴	گلستان	-	کم عمق	-	✓	-	آسیب‌پذیری محدود
۵	گیلان	-	کم عمق	-	-	-	آسیب‌پذیری محدود
۶	مازندران	-	کم عمق	-	-	-	آسیب‌پذیری محدود

مأخذ: احمدی دهکاء ۱۳۸۹

با توجه به جدول فوق اولین قلمرو آسیب‌پذیر در این منطقه استان آذربایجان شرقی و پس از آن استان آذربایجان غربی و سایر مناطق از آسیب‌پذیری کم تری برخوردارند. با درک این موضوع که عموماً عده‌ای مخالف و معاند در کشور بوده و هستند، قدرت و عملکرد صحیح دستگاه‌های امنیتی و نیروهای انتظامی و شناخت پدیده‌ها این امکان را فراهم می‌سازد که در مواقع بحرانی عملکردی مناسب ارائه دهند. با توجه به نتایج و بررسی‌های انجام شده در این پژوهش

چند پیشنهاد قابل بیان است که در صورت اجراء می‌توان از عمق تهدیدات در قلمروهای یاد شده کاست، این پیشنهادها عبارتند از:

الف) اولین و دومین قلمروهای تهدید امنیتی ملی با يك الویت:

- ۱- تلاش برای کنترل گسترش عمق حفره‌های دولت در کلان‌شهرهای اقتصادی نظیر تبریز.
- ۲- توسعه در مناطق کم‌تر توسعه یافته با توجه به اصول پدافند غیر عامل^۱.

تقویت پایگاه‌های مردمی (تقویت روحیه هم‌گرایي و ملی‌گرایي) به خصوص در مناطق اقلیت قومی- مذهبی نظیر آذربایجان شرقی.

ب) سومین قلمرو تهدید با عملکرد محدود با يك الویت:

- ۱- توسعه اقتصادی یکنواخت سایر استان‌ها برای کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای.
- ۲- کنترل موردی حفره‌های دولت و تقویت عزم اراده‌ی ملی.

^۱ در صورت عدم رعایت اصول پدافند غیرعامل و استقرار تأسیسات حساس و کلیدی خود به عنوان یکی از اصلی‌ترین تهدیدات همواره باقی خواهد ماند.

منابع و مأخذ

- افشردی، محمد حسین (۱۳۸۱) « ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران » تهران: انتشارات دانشگاه دوره عالی جنگ.
- یوزان، باری (۱۳۷۸) « مردم، دولت ها و هراس » تهران: انتشارات مرکز مطالعات راهبردی.
- پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۸۶) « فرهنگ جغرافیای سیاسی » تهران: نشر انتخاب.
- _____ (۱۳۸۴) « مقدمه ای بر جغرافیای سیاسی دریاها با تاکید بر آبهای ایران » تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- _____، احمدی دهکاء، فریرز و دیگران (۱۳۸۶) « نگرشی نو بر چالشهای دولت از منظر جغرافیای سیاسی » فصلنامه تخصصی- کاربردی مطالعات امنیت اجتماعی (علمی- ترویجی)- سال سوم شماره دهم- تهران: معاونت اجتماعی نیروی انتظامی.
- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۷۸) « الگوی مناسب برای نظام بین المللی » تهران: فصلنامه دانشور، سال هفتم، شماره ۲۵.
- _____ (۱۳۸۵) « اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک » مشهد: انتشارات پاپلی.
- رضایی، ناصر (۱۳۸۶) « بررسی حفره‌های دولت در ایران » اسناد راهنما: دکتر زهرا پیشگاهی فرد، دانشکده جغرافیا، تهران: دانشگاه تهران.
- سازمان جغرافیایی ن.م (۱۳۸۷) « جغرافیای دریای خزر » تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- صفوی، سید یحیی (۱۳۷۷) « جغرافیای نظامی ایران- جلد اول » تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۶) « تهدیدات امنیت ملی » تهران: انتشارات ابرار معاصر.
- عزتی، عزت‌اله (۱۳۸۰) « ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم » تهران: انتشارات سمت.
- موحدی نیا، جعفر (۱۳۸۸) « اصول و مبانی پدافند غیر عامل » تهران: انتشارات دانشگاه صنعتی مالک اشتر.
- میرحیدر، دره (۱۳۸۰) « ناحیه خزر در مفهوم بین المللی » ترجمه لادن مختاری، کتاب خزر در یک نگاه، موسسه مطالعات دریای خزر، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- Braden, Kathleen.E & Shelly,Fred.M (2000) Engaging GeoPolitical. England: Pearson Education Limited.
- Stern, Jessica (1999) "Apocalypse Never, But the Threat is Real" Survival, winter.
- Walt, Stephen M (1994) " Aliance Formation and The Balance of World Power" Michael E.Brown, eds. In The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security, London, MIT Press.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی